CAMINANT PELS DEDALTS

Guió i antologia d'Antònia Farré i Jaume Salvat

"…arribar a un lloc on estem convençuts d'haver-hi estat,
sense que la memòria en sàpiga donar la raó."

Maria Mercè Marçal

CAMINADA LITERÀRIA

10.00h

Diumenge 25 d'octubre de 2026

"Caminant pels dedalts"
Guió d'Antònia Farré i Jaume Salvat

Circular sobre el refugi de **La Mussara.** (5,35 km, D +96m)

Recital amb: **Antònia Farré i Jaume Salvat**

Inscripcions a: inscripcions.feec.cat **Preu:** Federats: 0€ No federats: 7€ **Llibre** (opcional): 13€

Organitza:

Amb el suport de:

Fundació Privada Reddis Reus

FEEC

Diputació Tarragona

SILVA editorial

PUNT DE TROBADA: abans d'arribar al Pou de Gel

El Bosquerol

Soc bosquerol i ningú envejo
per un ofici millor
Des de petit que terrejo
per aquests boscos del senyor.
Quan la feina n'és pesada
tanco els ulls i tiro endavant
Perquè qui treballa Déu l'ajuda
Qui matina per ell fa
De la terra més perduda
llenya i un tros de pa.

Soc un home de bosc, coneixedor de camins, fonts, avencs, arbres i històries. Conec els noms antics dels llocs, els camins, els senyals del bosc… I soc guardià de la memòria: sé històries relacionades amb els indrets i amb la gent que hi ha viscut. Els meus companys són una destral, una llibreta i un bastó.

Elegia forestal
de Joan Arús i Colomé (fragment inicial)

El delit de trescar m'ha portat fins ací
i romanc assegut a la soca d'un pi.

Allà a baix és el poble: més enllà, la ciutat.
El matí de setembre és diàfan, daurat.
D'un esquerp corriol obeint el guiatge,
he pujat sempre amunt, amb un ritme salvatge,
amoixant al meu pas, amb les puntes dels dits,
els morats capcirons dels espígols florits.

La pau contemplativa d'aquest tocom desert
m'ha fet deixar el camí que rost amunt es perd;
i, a l'ombra d'aquests arbres abandonant el cos,
ara em plau una estona de calma i de repòs,
perdut dins el paisatge —ningú no m'hi sabria—
i amb un bastó de grèvol per tota companyia.

Hi ha, al meu entorn, dins l'aire, no sé què de sagrat.
Tot calla. Talment sembla que el temps s'hagi aturat.
Voluptuosament dilato la retina
i ho copso tot amb una morositat divina.
Una host innumerable vigila al meu costat
brandant les testes, dòcils, amb gest acompasat.
I sento la difusa remor que fan els pins
(no és la remor mateixa que ve dels corns marins?)

Un núvol blanc navega dins la blavor serena.
Al meu davant s'aixeca, precisa, la carena
en una corba lenta com l'ondular d'un si.
Un esparver dibuixa son vol arran d'un pi,
—meravella de gràcia elegant i segura.
Els meus narius aspiren una odor forta i pura
i, eufòric, el meu pit s'eixampla; no sé dir
quina infinita joia batega dintre mi.

Ara ja em coneixeu i sabeu que soc un bosquerol. Us convido a començar el camí per arribar al paratge fosc i de pins que s'obre a tocar del Pla de l'Agustenc: el Pou de Gel de la Mussara que s'ofereix al caminant com una tomba oberta que va guardar, durant generacions, el tresor més efímer de la muntanya: la blancor de la neu compactada.

EL PASSAT: el Pou de Gel

El Pou de Gel està situat damunt del mas, datat a meitat del segle XVIII. El mas fou construït al servei del pou i no pas per a presidir una explotació agrícola. Sembla que inicialment havia estat propietat de Miquel Macip de Prades i després passà a mans dels Robert. (Memòries d'Heladi Huguet a *Lo pedrís. Revista de Vilaplana*). *Anton Agustench Bonet al llibre Records de la Mussara diu: "El recordo amb dues arcades de quadrons que sostenien els tres trams de cabirons que el cobrien per evitar el sol i la pluja. A l'hivern, l'omplien de neu i glaç i el bassot del costat s'aprofitava amb les glaçades per carregar el pou. Per omplir aquest pou caldria que nevés i gelés força. Una vegada venia l'estiu, baixaven el gel a Reus amb els animals a càrregues. L'inconvenient era que el gel regalimava i els podria el bast (en dèiem aubardes). Era un altre mitjà de vida per als mussarencs."*

També Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna ens han deixat testimoni de la seva estada al pou: *"Vam deixar enrere el llogarret de la Mussara sota la gèlida abraçada de la boira habitual,*

i avançant pel bosc de l'Agustenc vam topar amb les parets derruïdes del Mas del Pou. Allà mateix, com un secret amagat a les entranyes de la muntanya, s'obria la immensa boca del pou de gel. Mirar cap al fons fosquíssim, on encara es podien endevinar les restes de palla podrida que antany aïllaven la neu, ens va fer estremir. El silenci d'aquell buit té una veu pròpia, la veu de la gelor que es resisteix a morir malgrat el pas dels anys."

Un dels darrers habitants que va donar vida a aquest topònim va ser en **Pep del Pou,** Josep Robert, que va treballar com a caminer de la carretera que uneix la Mussara amb Vilaplana, la T-704. La seva responsabilitat era mantenir la carretera en bon estat de conservació. (*De ruta por la Mussara; ecos del pasado.* Santi Garcia 26.05.25 *Diari de Tarragona).*

Els relats narren com la solitud de viure en un mas batejat amb el nom d'un forat de gel va modelar el caràcter dels últims mussarencs. En Pep del Pou era un home fet de la mateixa fusta que els pins de la Mussara. Vivia a la vora del gran sot on els seus avantpassats havien tancat l'hivern. Per a ell, el pou de gel no era una ruïna arqueològica, sinó el cor del seu mas.

Ramon Amigó certifica l'existència de trenta-set pous al Camp de Tarragona i ens dona la dimensió de la importància que tingué el comerç de la neu, especialment als segles XVII i XVIII. Algunes de les neveres s'omplien gràcies a la proximitat d'un riuet, d'un barranc o d'una font cabalosa. En altres havien d'anar acumulant la neu que es conservava en pous que, en algun cas, podien arribar als vuit o deu metres de profunditat. (…) És sorprenent de pensar en les cavalleries que tardaven hores a baixar de la muntanya amb els sacs de neu o gel a ple estiu. En aquells segles la neu comercial era un luxe, només a l'abast d'algunes classes socials i servia per a conservar peix i refrescar l'aigua, el vi i la fruita. Plini Segon, en el segle I, ja parla de la neu com a element refinat d'un àpat.

ELS OFICIS: la carbonera

D'oficis a part de treballar la terra hi havia el de quadrejador que feia cabirons i bigues, com també el de carboner i pareu de comptar. De fusters i ferrers res de res. Dels boscos és d'on sortia algun caleret. Tot el que es collia a la terra de conreu es necessitava per al consum del poble, i encara en mancava. Una font d'ingressos eren també els rovellons; hi havia famílies que durant la temporada n'havien tret cent durets. Quan vingué la pesta de l'automòbil; ja no. (Els oficis i records dins Records de la Mussara d'Anton Agustench i Bonet)

Gent de la Febró feia una carbonera l'any, prop del poble, però els professionals, uns quants tortosins que compraven boscos d'alzines, s'hi quedaven en una barraca i hi feien carboneres, de les quals encara es conserva algun rastre entre els pins. A cal Gran van vendre un bosc d'alzines i en van sortir 400 quintars (un quintà són quaranta quilos). D'una alzina del Mas de la Verda en van sortir cent quintars. (Albert Manent, Orígens de la Febró i formes de vida durant el segle XX).

Si tornés a néixer tornaria a ser bosquerol.
Entrevista a Salvador Gispert i Puig**.**

«El carbó es pot fer de tota classe de fusta. Si és d'alzina és més bo. Primer tallàvem les alzines. Després empilàvem. Empilar vol dir que posàvem la llenya bé, dreta, i hi deixàvem un forat enmig. Quan havíem acabat d'empilar, *"l'embalumàvem (enterràvem), és a dir, es tapava amb manats de rames amb fulla que teníem preparats i premsats amb pes de pedres. La boca es formava amb tres pedres i seguíem fent paret, i entre l'embalum (brost) i les pedres hi posàvem foc i fèiem vent amb una senalla que servia de bufa-focs. Quan el foc havia passat les tres pedres (boca), la terra del damunt, per natural, tapava la boca i la carbonera es posava en marxa. Només calia vigilar-la de tant en tant perquè no s'hi fes cap forat, ja que s'hauria malmès el carbó. Quan el foc arribava a les espitlleres (fumeres) es tapaven amb terra. L'ende-*

mà amb un ganxo es rascava per damunt per treure'n una crosta que havia format la rameta cremada, que se'n deia rescaldar.» (*Records de la Mussara*, Anton Agustench p. 46)

I hi ha una cosa que no ho he pogut saber mai per què passa, però el foc volta pel cantó dret i quan ha fet la volta vol dir que el carbó està fet, i quan està fet, el fum, per comptes de sortir de color cendra, surt blau. En fèiem deu, de piles. Quan acabàvem d'enterrar l'última ja podíem començar a treure el carbó de la primera. Era com una cadena. Per saber la feina que fèiem, agafàvem un bastó. Si havíem fet un jornal, fèiem un sec.

Si n'havíem fet mig, fèiem el sec i hi clavàvem un branquilló i ho portàvem a dintre el cabàs. El carbó el baixàvem amb mules. Dues sàrries eren una carga. Si hi havia 10 cargues, fèiem 10 ratlles i, quan acabàvem la campanya, sabíem les cargues que havíem fet.

La pila, quan és encesa, se li ha d'anar donant pitllada, que en dèiem, al dematí i al vespre. Al bosc estaves molt tranquil, ningú t'empipava i eres bastant lliure.

Al dematí, per trencar el cuc, menjàvem una torrada sola, i encara gràcies. No teníem pas res. Un all i un rajolí d'oli, això sí. Esmorzàvem. Per sopar coíem les mongetes i el que sobrava ens ho menjàvem l'endemà per esmorzar amb un tall de cansalada d'aquesta per amanir i ja posàvem l'olla al foc per fer l'escudella per dinar, que era aigua encantada, eh! Per sopar, mongetes, i algun dia menjàvem patates. De plats no en portàvem, la mateixa *pallella* servia de plat, i a més a més, a l'hivern, el tall de cansalada aquest que fèiem per amanir, el fonien i s'ho bevien tot junt, el vi i el suc aquell de la cansalada, i es veu que feia passar tant el fred. De vi, jo no en bevia, però en portàvem sempre un bot. Ara no n'hi ha enlloc. Era una pell de cabra que la cosien i hi posaven pega a dintre i el podies portar bé. N'hi cabien 60 litres, eh!

Això, els boscos eren macos i s'aprofitava tot. I també en fèiem carbó.

—I no vau passar mai por, dins del bosc? —li demano.

—Quan era petit em feien por els maquis, però van durar poc.

Més por em feia la Guàrdia Civil. *"...el poble estava acovardit i ells, els guàrdies, van abusar de la situació i van obligar-nos a entregar una determinada quantitat de pa, cosa que fèiem per torn; pagaven el preu que ells volien i el més greu de tot era que moltes famílies el tenien just o més aviat els en faltava per poder passar l'anyada, com passava amb les patates, els ous o amb la llenya, per la qual ni tan sols no ens pagaven el treball.* (Anton Agustench, Records de la Mussara p. 52).

EL BOSC: Pla de l'Agustenc

El camí cap al pla de l'Agustenc: els moixons.
D'ocells en recordo molts: la cadernera pasturant per les cartasses*, els pinsans a l'hivern amb el típic cant de "frit-frit"; el bitxac i el gira-rucs, al qual anomenàvem així perquè amb el cant ho deia claríssim: "Gira gira el ruc de l'ordi", i cosa curiosa al mateix ocell quan li semblava cantava: "Sega sega sense vi", que ho feia més clar que amb l'ordi, com també s'equivocava i feia "gira gira sense vi". La griva per aquelles pinedes, el cotoliu dels Motlllats, la merla per les alzines, com el cucut, el bitxac o la fumada amb el seu "xirritxixi". Els pardals eren més ganduls ja que quan volia sortir el sol cantaven: "gira't i jau". I el Pit-roig, la xitxapera o primavera, el totestiu i el rei petit, sense oblidar les orenetes, les falcilles i els roquerols. Entre les rapinyaires no hi faltava l'àliga, l'esparver, el corb i tota una varietat de mussols.* (*Records de la Mussara*, Anton Agustench Bonet, p. 26).

El cant dels ocells
de Jacint Verdaguer

(…)
L'òliba *xiscla*.
La perdiu, aquí diuen que *escotxeja (…)*
Lo pinsà *(…) piteja*, (…) *pituleja*…
L'oriol *renega*.
Lo perdigot *retxeja*, fa *retxec-retxec* (…)
La merla *xiula*.
Lo pardal *xerra*.
(…)
L'aucell petit *piula*.
Dels pinsans, passerells i altres aucells cantadors se diu que *redoblen*.
D'aqueixos, i especialment del rossinyol, se diu que *refila*, *xerica* o *xivica*.
(…)

Rossinyol
de Lola Casas

Canta, petit rossinyol,
lliure de gàbia opressora.
Canta, petit rossinyol
amic company de vol
de la nit i de la lluna, del dia
i també del sol.

Conversa de merles
de Josep Carner

Prop de casa, a l'alba,
o ja en fosquejant,
les merles conversen,
conversen cantant.

No n'entenc la parla,
que és tota dolçor;
però sé que és tendra
i que té raó.

Per al cant més íntim,
vaga llum calgué,
quan comença el dia,
quan la nit ja ve.

I el secret perdura,
tendre i delicat,
de les amoretes
i de l'amistat.

Passerell
de Celdoni Fonoll

"Txo-txo-txoc", el passerell
—si és marcenc té el pit vermell—
volant de pla o de gairell
llança al cel un cant molt bell.

I, tot i ser passerell,
mai no ha estat un passerell.

Lluer
de Celdoni Fonoll

"Tuit, tuit", al gener
es plany el lluer,
mansoi, cançoner,
tendre i tafaner.

Cucut
de Celdoni Fonoll

Gandul, el cucut,
paràsit barrut,
polsa amb lentitud
el seu vell llaüt
minut a minut
com esmaperdut,
sol, eixut, fotut.

Pardal
de Celdoni Fonoll

Saltironejant
de bon matí,
dalt de la teulada
xerra el teuladí.

Veu distorsionada
casolà tragí,
"Jau, ja! Jau i gira't!"
proclama sense fi.

No seràs pas tu,
noctàmbul fadrí,
qui la xerrameca
gosi contradir.

El cucut
de Josep Carner

El cucut,
ben mirat, és un perdut;
vejam, per a quins set sous
en niu d'altri deixa els ous?

Un savi us explicarà
que si el cucut té la idea
d'ésser lloable qui crea,
el carrega de covar.

És sa cua de grandària
que ultrapassa l'ordinària;
i ell, dreçat en un relleix,
tot sentint el Fat que truca
diu: —Tingués ulls a la nuca
per a veure, commogut,
si la cua m'ha crescut!

El tord
de Josep Carner

—Só l'ocell gentil i franc
de llom gris i ventre blanc
amb clapetes
ben deixades i fosquetes.

En el cant no sóc primer;
dir la veritat no em dol.
Però diu el rossinyol
que sóc el segon potser.
I es plau tant a ma cantera
l'olivera,
que em sol dir:
—Vols olives? De primera:
canta, noi, i resta ací;
i en els dies que se'n van,
fes panxeta i dóna'm cant.

El falcó
de Josep Carner

El falcó de llargues ales,
quin envestidor cruel!
tot seguit que veu la presa
es dispara des del cel.

Estén tot el seu plomatge
com en un adéu al cim;
urpes i bec es convenen
en el deler de llur crim.

Bat les ales, mou les urpes
el tirà de cims llunyers;
presa que ell hagi topada,
no la topa ningú més.

La cruïlla històrica, un nus de senders on conflueixen rutes emblemàtiques que connecten el Refugi de la Mussara els Avencs de la Febró, el Pou de Gel i la Roca del Marçà, com diu Santasusagna. El nom prové, originalment, de l'antic propietari o masover d'aquelles terres (el llinatge *Agustenc*), un fet molt comú a la serra on els plans i masos prenen el nom de qui els treballava (com el proper Motllat de l'Agustenc). En els llibres antics de baptismes, òbits i casaments de la parròquia de Sant Salvador, "Agustenc" (o Agustench) no era només un lloc, sinó el cognom d'una de les famílies històriques de masovers que van habitar i treballar aquests altiplans des del segle XIX. En els textos d'arxiu transcrits s'evoca constantment com aquest llinatge va donar nom al pla, al bosc i al motllat que avui recorren els excursionistes.

La pubilla de ca l'Agustenc, a vegades, s'hi intranquil·litzava. Si s'alçava el serè, que ho remou tot i fa cruixir els arbres com un esperitat, i llença uns udols allargassats quan s'enfila per les

rases, i xiula amb urc quan tira cingle avall, l'esperit de la noia s'omplia de sobresalts i pertot arreu li semblava sentir remors d'amenaça. Si s'aplanava la boira —i tan sovint que passa això, a la Mussara— les ombres dels arbres li esdevenien fantasmals i els bens, a més a més, podien extraviar-se-li.

Contempleu bé el pla. I aprofitem per fer un homenatge al bosc. De fet la vida és un bosc on trobem fulles de poesia.

Els arbres
de Jacques Prévert

Quan la vida és un bosc
cada dia és un arbre.
Quan la vida és un arbre
cada dia és una branca.
Quan la vida és una branca,
cada dia és una fulla

Pietat
de Josep Carner

A l'arbre hi ha una fulla que ja està a punt de caure
i l'últim raig del dia, que ho sap, encar la daura.

L'arbre de foc
de Carme Andrade

Camino
peus nus
pel bosc del quiet hivern
sobre el gebre que cruix
i sé,
que ben a la vora,
l'arbre de foc espetega
i em mira.

Avui les fades i les bruixes s'estimen
de Maria Mercè Marçal i Serra

Avui, sabeu?, les fades i les bruixes s'estimen.
Han canviat entre elles escombres i varetes.
I amb cucurull de nit i tarot de poetes
endevinen l'enllà, on les ombres s'animen.

És que han begut de l'aigua de la Font dels Lilàs
i han parlat amb la terra, baixet, arran d'orella.
Han ofert al no-res foc de cera d'abella
i han aviat libèl·lules per desxifrar-ne el traç.

Davallen a la plaça en revessa processó,
com la serp cargolada entorn de la pomera,
i enceten una dansa, de punta i de taló.

Jo, que aguaito de lluny la roda fetillera,
esbalaïda veig que vénen cap a mi
i em criden perquè hi entri. Ullpresa, els dic que sí.

El pla com una mena de "recolliment de la serra" abans de la caiguda abrupta cap a les esquerdes de la Febró: *«Superada la duresa del cingle, la muntanya s'humilia i s'obre en el Pla de l'Agustenc. És un redós on el bosc de pins sembla demanar treva al vent i on la terra es fa profunda, gairebé silenciosa. Però és una falsa calma: a pocs passos d'allí, el bosc de l'Agustenc va a raure sobtadament a la boca dels avencs, on la serra es trenca de dalt a baix.»*

EL SECRET: l'avenc

La Febró des de l'Avenc:
Quina etimologia té el nom del municipi? Segons l'autoritat de Joan Coromines a l'Onomasticon Cataloniae (volum III, Barcelona 1995, pàg. 158) s'hauria dit "villa fabrorum", o sia "vila dels ferrers o fusters", dels artesans. No en tenim constància clara, tot i que Francesc Gras i Elias a Historia de los lugares, villas y ciudades de la provincia de Tarragona (1907) hi parla d'una petita indústria d'escombres i senalles i Coromines insisteix en la importància dels carboners i fargaires. (Albert Manent, *Orígens de La Febró i formes de vida durant el segle XX.* Lo Pedrís. Revista de Vilaplana núm. 26)**.**

La Febró "és un vilatge assentat en el vessant dret del riu Siurana, en l'inici del seu curs i allà on s'eixampla entre els engorjats de la Foradada i de la Cova Serena". Situada al fons d'una vall, el terme és molt accidentat i amb poques zones planes. Hi trobem també els llegendaris Avencs de la Febró, als Montllats, on diuen que es refugià el general Prim, el didot del qual, de ca l'Ignès, una vegada a Vilaplana, d'on era, el va amagar en una bota, dividida en dues parts. I quan els qui l'empaitaven van arribar al celler, Ignès obrí l'aixeta i els convidà dient: "Vinga, que beureu sang del Prim". No el van arribar a trobar... (Josep Iglésies, Joaquim Santasusagna i Ramon Amigó a l'obra Les muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena (Barcelona 1960)).

L'entrada a l'Avenc
Aquí en aquest plá, en un punt en qu'una tremenda commoció geológica sembla haver esquinçat la terra, hi ha l'avench qu'aném buscant. Es una colosal esquerda de més de 200 metres de llarch y 6 ó 8 d'ample, quasi disimulada per nombrosos arbustos y algún arbre en sas voras.

Al arribar allí, per ahon s'hi devalla, l'excursionista més ardit se para. Imposa verue aquell tant estrany espectacle: duas parets verticals que baixan cap á sota terra potser 60 ó 70 metres, separadas únicament per 6 ó 8 metres d'amplada de l'una a l'al-

tra: l'esquerda ú obertura superior, de 200 metres de llarch, quasi tapada pels arbustos, deixant entrarhi no més qu'una indecisa llum; las rocas, traspuant aygua, s'han omplert de molsa á trossos y han pres un color negrench, y allá baix un estimball de rocas negras de grandiosas dimensions.

No sé cóm explicar l'efecte que'm causá lo veure alló; sembla un immens gorch hábitat per endemoniats sers. Vaig pensar en lo que diu Dante que vegé quan va entrar á las regions infernals. Verdaderament té un aspecte esferehidor.

Divina comèdia cant IV de l'Infern
de Dante

I és cert que estava jo sobre el pendent
d'aquella vall d'abisme dolorosa
Que acull el so de l'infinit lament.

Vall obscura, enfonsada i nebulosa,
Tant, que clavant els ulls en el pregon
Jo només veía una tenebra fosa.

"Ara davallarem dins aquest món"
Digué el poeta amb galta esgrogueïda,
"jo aniré de primer i tu de segon".

A l'any 1900, aquest avench era quasi desconegut. Son únich habitant era un tal Joseph Ferrer y Grau (a) l'Ignés de Vilaplana, famós contrabandista, impertérrit conspirador lliberal, que tan aviat hi amagava'ls fardos de género fugint dels carrabiners, com hi amagava son cos fugint dels mossos de l'esquadra que l'empaytavan per tot arreu.

Per amagarshi ho feya d'un modo molt perillós: hi havia un pi que creixía al fons d'una esquerda de la roca y sas brancas surtyían demunt de la boca de l'avench. Ell pujaba á peu plá dels de las brancas del pi, s'escorria soca avall, y arribava al peu de la roca, ahon hi lligava una corda que feya penjar pel vertical cingle. Allavors aprofitava los petits accidents de la roca pera posarhi los peus, y agarrat á la corda anava despenjantse cap al fons d'aquell misteriós abím. La baixada, com se pot compendre, era atrevida y perillosíssima.

Al 1854, al construirse als voltants de Reus l'hermosa torra nomenada lo Mas del Maciá Vila, l'Ignés de Vilaplana*, que sabía lo que hi havía en lo fons del avench, proposá al Sr. Maciá Vila si li compraría totas las estalactitas que necessitava pera adornar las cascadas que havían de ferse en los jardíns de la torra. Se convingueren, y l'*Ignés *terraplená part del fons del avench,*

intransitable abans per espanatosa clapissa, y molt més fondo qu'actualment; armá una escala ab cordas y tronchs de pi, y alcansá una gran bauma que hi havía á 8 ó 10 metres d'alsada. S'hi endinzá per uns forats, y d'allí dins tragué estalactitas que ompliren carretadas y més carretadas, qu'enviava cap á *Reus.*

Més tart lo Joan Mariné (a) lo Joan del Mas, *vehí de* Vilaplana, *terraplená la rampa ó talús per la que hi baixen actualment los excursionistas que visitan aquell avench.*

Aquest misteriós lloch es célebre perquè allí dins s'hi ha preparat sublevacions, y per lo tant s'hi ha reunit celebritats en las lluytas políticas d'aquet sigle.

Com he dit, l'Ignés *era un tremendo conspirador lliberal, y, per lo tant, gran amich del més conspirador de tots los conspiradors, lo meu paisá l'invicte general Prim. Més de quatre cops, sense saber s'ahon, compareixía disfressat á* Vilaplana *lo general Prim, y l'*Ignés *desseguida corría á amagarlo al avench, ahon hi eran cridats los capitosts polítichs de* Reus *y demés pobles* del Camp de Tarragona *y Priorat pera coordinar lo plan de las sublevacions. ¡Qui hagués pogut veure aquellas escenas desde la boca de l'avench!* (OSONA, Arthur-soci del Centre Excursionista de Catalunya, 1900).

LA TERRA: els masovers i la pobresa de la terra

«L'home de la Mussara és un lluitador constant contra la nuesa de la muntanya. La terra conreable és tan minsa i la roca tan viva, que els pocs sembrats d'ordi i de blat semblen miracles arrencats a la pedra. Viure en aquests masos isolats requeria un coratgós esforç que avui amb prou feines podem imaginar; la solitud no hi era un dret, sinó una condemna diària acceptada amb silenci.»

De la Mussara Josep Iglesies digué: *"Terra avara, pedregosa, prima capa de descalcificació que filtra les pluges com una porguera. Dura, aspra, no els ofereix la més petita manyagueria. Solament té pell i os. Permet de conrear només que músculs tiraganyosos, carnacions sarmentoses i insignificants, entre abonyegaments. Déu vulgui que no desaparegui l'arrelament dels mussarencs a les seves pedres". (Josep Iglésies, Les ciutats del món).*

De seguida el seu amic mossèn Ramon Muntanyola, a qui no li va fer el pes l'ús d'avara per definir la Mussara, li contestà:

No és que sigui massa avara
ni el boscatge poc espès.
Ai, vila de la Mussara,
t'esbaldregues sota el pes
d'un malastre que et despara
per deixar-te sense res.

Plany…
d'Esteve Pujol i Pons (1941-2021)

La muntanya plora sola quan fa nit;
De dia tothom la contempla.
La muntanya és de tots i no és de ningú.
Tothom canta:
"la muntanya és meva, ben meva, ben meva,
La muntanya és meva quan surto al matí".
Ningú no sap que de nit ploren les muntanyes;
Tan fermes, tan cepades.

La Memòria: La Mussara

Camí vora el cingle
Les muntanyes de Prades (…) sota la glòria del sol veuríeu com es transmuden. Tot degota llibertat i alegria, aleshores, amb una bella estridència. Aquells recotams i pedregots, aquells enfurancs i lloms ferosos, aquelles reïqueres roges i degotises com entranyes obertes i aquella pelussera aspra i hirsuta dels arbres adamunt dels ventres de les roques, a ple dia, us endolceixen els ulls…

Les muntanyes de Prades són el poema de la voluntat, de la lluita i de les roques florides. En aquestes muntanyes, l'home és més rei que enlloc i més esclau que enlloc. Escardalenc, com una ganya de badeijo, vermellós com una verga de salze; eixut com una estella de pi, aspre com una sarmenya grenyal; adust com les llenegues d'aquells forats… Les seves mans dures i fortes com el cor del boix tenen una grapa ferotge, un palp àvid, una amoro-

sia per empunyar l'aixada i la destral i un instint de saviesa per amuntegar els còdols per fer marges... Tot té fortor de roca, allí: l'aigua, el vi, el pa, la civada, el vent, la parla i les persones. (Joan Santamaria, *Visions de Catalunya*, 1927).

De tant en tant, tanmateix, es tira el teló per tots quatre costats. Dit d'una altra manera, si es vol: una tapadora enorme cobreix tot el terme i s'ha acabat de veure res. Moltes vegades, la vista no arriba ni a unes quantes passes a la rodona ni al capdamunt dels pollancres del costat de la Bassa. Quan la boira s'ensenyoreix dels plans de damunt dels cingles, s'ha acabat la contemplació de tot espectacle, ni gran ni petit, ni llunyà ni pròxim. Per aquells plans i pels solcs lleugers de les petites rases és fàcil de perdre-hi l'esma. Els arbres, si se'n troba algun caminant a l'atzar per dintre d'aquella mar lletosa i tèrbola, es presenten com si fossin fantasmes. No sempre és quieta la nuvolada que s'ajeu fins a tocar a terra per aquell altiplà; alguna vegada, sobretot a l'hivern quan s'hi ajunta el vent, la llefiscor es remou com si fes remolins, però l'impuls del serè no és capaç de fer-la fora. A

la Mussara la boira és una senyora que hi deu tenir molts drets adquirits, perquè s'hi aposenta sovint i hi fa estades més llargues del que la gent voldria. (Amb penyals d'un blau cansat… (Montsant, la Mussara, enllà per les muntanyes de Prades i alguna cosa més), Ramon Amigó).

Al costat de la bassa

De la Mussara sempre ens n'havien dit que era un nom àrab, i que jo mateix n'havia il·lustrat l'arabisme copiant allò que en va dir l'arabista Asín Palacios, que venia a ésser com si la paraula pogués haver significat indret destinat a fer-hi marxes o, amb una interpretació més lliure, estadi o hipòdrom, no és clarament àrab, segons uns altres arabistes. Un d'ells sospita que pot ser una paraula pre-musulmana, arabitzada dintre la península. I un altre afirma que és una paraula desconeguda a l'orient islàmic i que, per tant, no correspon a l'àrab clàssic. En canvi, Coromines col·loca la paraula en un mapa de noms aràbics, i Moreu-Rey la situa també dins la toponímia aràbiga entre els que donen fe de la intervenció de la mà de l'home sobre l'aigua i la vegetació, que deu voler dir els cultivadors, els pagesos. (Ramon Amigo, Sobre inventaris de noms de lloc. Introducció metodològica, 1989).

Els nois d'un poble armaven batalles amb els d'un poble veí. Ens havien dit que el jovent de la Mussara se les havia amb el de la Febró. A més de llençar-se cops de pedra, s'atacaven amb insults. Els de la Mussara eren ranes pels de la Febró. Com que a la Mussara tenien un gran xoll que recollia aigua de pluja destinada a l'abeurada del bestiar i a emmirallar uns pollancres que hi creixien a la vora, i en aquest xoll feia vida una bona quantitat de granotes, que són ranes en la varietat dialectal de per allí, la gent de la Mussara li aplicaven aquest substantiu per renom col·lectiu. La venjança no es feia esperar: Pardal, gira't i jau!, cridaven els de la Mussara contra els seus contrincants. I els deien pardal per una raó o altra, perquè un nom no es posa mai a la babalà.(Ramon Amigó, *Amb penyals d'un blau cansat…*, p. 71).

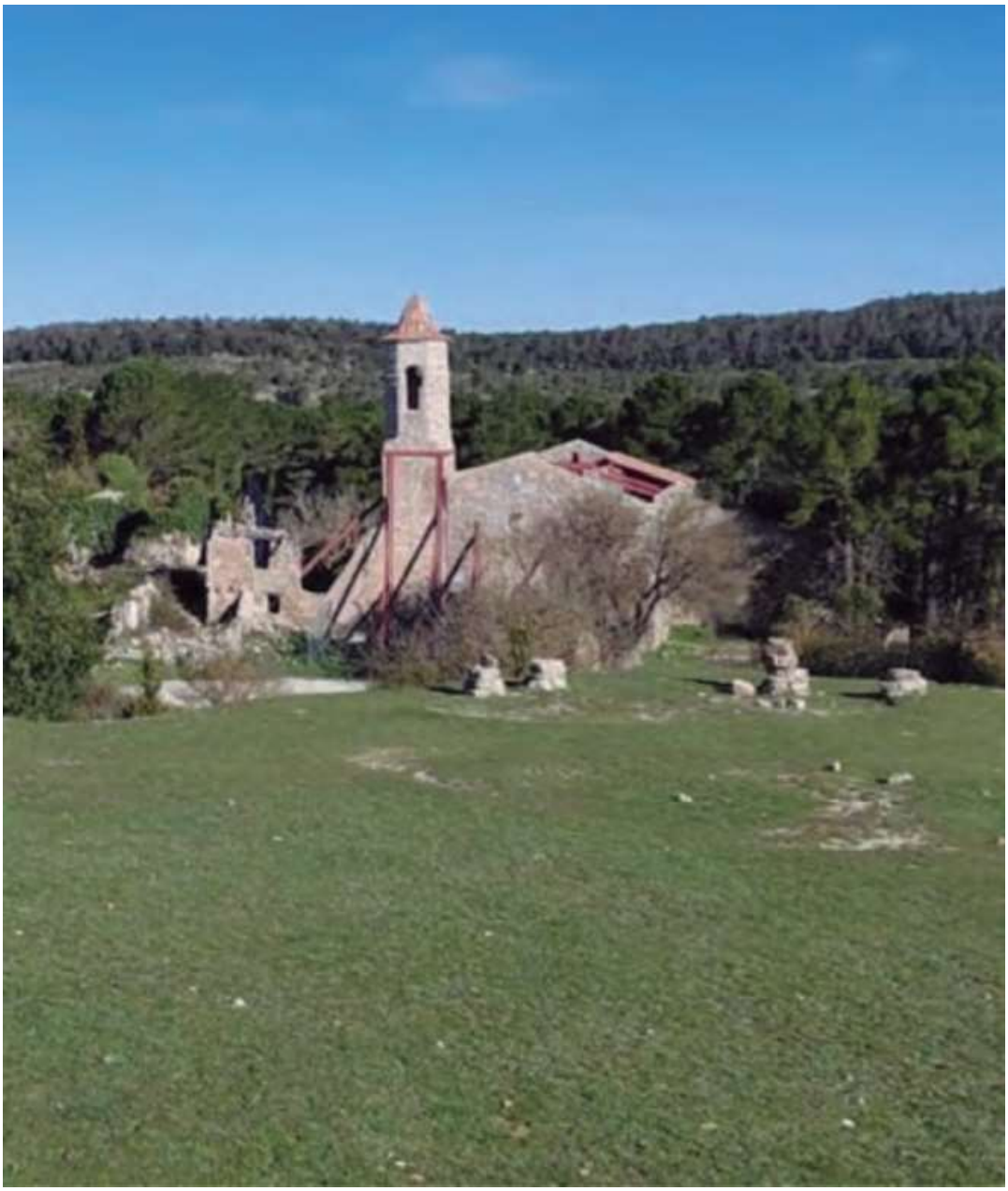

L'església té una història que es remunta a fa més de 900 anys, tot i que l'estructura actual és del segle XIX. A l'altar de la Mare de Déu del Patrocini hi havia una imatge tallada a la roca del segle XVII de gran valor artístic, que ara es guarda al Museu Salvador Vilaseca de Reus i que es va poder salvar de la crema, no sense, però, que un revolucionari foraster, en voler veure si s'havia fet la "neteja", donés una puntada de peu al cap de la mare i el fillet i els fes saltar, cosa que no vam poder evitar ni el president del comitè ni jo. Els caps van saltar en rodó, afortunadament, i han quedat com si res no hagués passat.

La campana de l'església es diu Maria. Va ser fosa a Reus l'any 1839. N'hi havia una altra que va fer cap al poble de Capafonts, a l'ermita de Barrulles. (L'Església de La Mussara. Un viatge de 900 anys) *… hi havia molts tocs, un era el d'alçar Déu: jo pujava al campanar i tocava la campana petita "neng-neng- neng". Quan jo acabava, el capellà feia una reverència posant el genoll a terra i l'escolà amb la campaneta feia "galing-galing" i jo amb la grossa "nang". Ho repetia tres vegades: neng-neng-neng, galing-galing, nang. Neng-neng-neng, galing-galing, nang. Fins a acabar el toc.* (Records de la Mussara, Anton Agustench, p. 59).

La Mussara
de Josep M. Barenys Barenys

Ai! Serra de la Mussara
que sola t'has quedat,
sols s'hi troben adés i ara
enrunes i el penya-segat.

On són els teus fills
de fusta d'alzina,
desafiants cabdills
d'aigua, sol i boirina?

On són tes meses daurades
dels camps d'ordi i de blat?
I el fum dels carboners?
I el pastor I el seu ramat?

Valerós mirador d'on pots albirar
el Baix Camp i el Tarragonès,
part de la Mediterrània i adés
l'Alt Camp i la gran illa Balear.

Terra crua i pedregosa,
nodreixes ginebres i pins,

l'argilaga i la carrasca
arriben als seus confins.

Però sempre fores agresta.
deia un bard d'una noia
que, tot recollint la roba,
cantava la cançó aquesta:

"Mare si marit me'n dau
No me'l dau a la Mussara.
Que la boira sempre hi jau
i la terra no m'agrada".

ELS DEDALTS: Les Airasses

És que no has pujat mai a la Mussara
de Jaume Mariné

Si no has sentit mai bramular el serè
com un foll, empenyent la nuvolada
i la cara clavar-se't ganivets
quan al hivern bufa la tramuntana
i els aiguats de llevant i vent del coll
és que no has pujat mai a la Mussara!

Si no has vist mai els plugims de Tots Sants
fent crisantems gegants la boira baixa,
o a l'estiu barallar-se els torralls
amb llamps i trons, i baixar la riuada
canals de l'Olla, Salt de l'Agustí,
és que no has pujat mai a la Mussara!

Si no has vist Les tosques ni l'Avenc,
el Forat del Migdia i La Gitana
i el Riu dels Garrigots i el de les Valls
baixar corrents per fer-se una abraçada
i el Cap del Frare i la Font del Pistol,
és que no has pujat mai a la Mussara!

Si no has vist mai un poblet eixerit,
ja baix al pla, li diuen Vilaplana,
i al seu entorn, tot donant-se les mans,
les muntanyes i el mar fent-li rotllana
la música li posen els ocells,
és que no has pujat mai a la Mussara!

Santasusagna ja descrivia la transformació atmosfèrica que pati-
en les ruïnes i els camins quan entrava el mal temps:

«Quan la boira puja de la banda del mar i s'encalça a les Airasses, la Mussara esdevé un món tancat en si mateix. Els perfils de les cases es despassen, els camins s'esborren i el caminant es troba immers en una quietud absoluta, gairebé fantasmal, on els únics sons són el propi alè i el goteig de la humitat sobre la fullaca de les tàpies.»

Cant a la Terra
de Jaume Mariné

Oh! cingle flamejant,
que te'ns has tornat senyera,
cingle roig i cingle blanc
sobre una catifa verda!

Sobre una catifa verda,
d'esperances i records
Oh! terra meva, sagrada,
cingle blanc i cingle roig!

Cingle blanc i cingle roig
als vostres peus jeu la plana
i als cims, sota un sol de foc,
el record de la Mussara

Amb l'expressió els Dedalts, es converteix la Mussara en un lloc que no és simplement "dalt", sinó un espai llunyà, elevat i gairebé mític vist des de Vilaplana.

Els vells de Vilaplana miraven cap amunt i sabien que, més enllà dels camps, dels masos i dels camins, hi havia aquella terra alta. No deien simplement que la Mussara era dalt. En deien els Dedalts, perquè era un lloc que quedava més amunt de tot allò que coneixien, un lloc on la muntanya semblava acabar-se i començar el cel.

Els Dedalts no s'explicaven, es miraven. Eren allà, damunt nostre, penjats entre la pedra i els núvols. Quan hi havia boira, desapareixien. Quan nevava, es tornaven blancs. I quan el sol queia, semblava que la muntanya cremés.

Però quan parlem dels Dedalts no ens referim a "allò que és a prop del cel", sinó a "allò que permet veure més enllà". Des de Vilaplana, pujar als Dedalts és sortir de l'espai conegut i descobrir que el món s'estén molt més enllà del que es podia imaginar. Els

Dedalts són el lloc des d'on un infant o un habitant de Vilaplana descobreix la immensitat del món.

No sé qui ho va dir primer. Potser algun vell que havia pujat moltes vegades a la muntanya. Potser alguna criatura que, per primera vegada, havia arribat fins aquí.

Per això parlo dels DEDALTS, perquè per a la padrina que vivia a Vilaplana, el món semblava tenir una mida coneguda. Hi havia el poble, els camps, els masos, els camins… i després hi havia les muntanyes. I allí tot canviava.

Allà dalt miraves enrere i el poble es feia petit. Els camps semblaven taques. Els camins, fils. I més enllà dels turons en venien d'altres, i després d'altres, i encara d'altres. I no se'n veia la fi. Això eren els Dedalts. El lloc on descobries que el món era molt més gran del que havies pensat. El lloc on la mirada ja no troba cap paret. On el món deixa de cabre dins del que coneixes i comences a entendre que sempre hi ha alguna cosa més enllà.»

I quan mires més enllà, descobreixes que el món no té una fi que puguis veure.

Elegia forestal
de Joan Arús i Colomé (fragment final)

Abstret de tot, abstret de mi mateix tal volta,
he esdevingut, per gràcia del món que ara m'envolta,
pura sensació, reflex inconscient…
fins que al meu front retoma la llum del pensament
i a poc a poc retrobo la meva consciencia
de vianant esclau, mancat d'independència.
I sento una veu trista que em diu: —Quin bell sojorn,
si no fos la recança de l'imminent retorn!—

Oh, si em fos dat triar! Reprendria el camí
muntanya amunt, amunt, fins a poder gaudir
dels grans espais serens, on l'ànima s'oblida
de totes les misèries que llatzeren la vida:
els odis, les enveges, els sentiments jussans,
les guerres que solleven germans contra germans…
Allà, ignorat dels homes i lluny de la ciutat,
lluny de la boira baixa de la vulgaritat,
i com em plauria, en íntim contacte amb la natura,
viure una vida sana, tranquil·la, forta i pura!

Mes, jo no sóc, dins l'aspra bellor de les muntanyes,
un ésser mitològic, un faune armat de banyes,
(l'edat d'or que cantaren els poetes és lluny);
ni el pelegrí que, a lloure i amb la gaiata al puny,
va fent, lliure de noses, el seu vagabundatge;
ni el pastor que domina l'amplitud del paisatge
i sap conèixer l'hora pel canviar del sol;
no sóc tampoc el rústic i simple bosquerol,
ni, en solitària espluga, l'auster anacoreta,
sinó un trist ciutadà, un pare i un poeta,
—un poeta misàntrop, enemic del traüt,
que, al marge de l'estulta i enorme multitud,
enyora les delícies d'un impossible oasi.

(És lluny, és lluny el temps feliç del vell Horaci!)

És carrerany avall que la ciutat em crida:
cent deures m'hi reclamen per asservir ma vida.
Aquests pins, sense mi, creixeran drets igual:
els meus fills necessiten de l'ajut paternal.

A través de les branques on negregen les pinyes,
he vist —senyal dels homes— el verd clar d'unes vinyes
i, més avall —indici certer d'una masia—
un fumerol que munta lentament. És migdia.

Adéu, recer de pau! Adéu, plàcid boscatge
i tu, que estantolares mon cos, oh, pi salvatge!
En record d'aquesta hora consirosa, he collit
una garba d'espígol que perfuma mon pit.
I me'n torno, desfent la fressada sendera,
bosc avall, bosc avall, vers la llar que m'espera,
vers l'esposa i els fills —indeixable tresor—
i també vers els homes que menysprea mon cor.

Bibliografia:

ALIGHIERI, Dante (1986) *La divina Comèdia.* Edicions 62. Barcelona

ANDRADE, Carme (2018) *Destil·lacions.* Neopàtria, Alzira

ARAGONÉS, Albert (2018) *La Mussara del poeta Ramon Muntanyola* Revista Lo Pedrís, núm. 71

AMIGO, RAMON (1989) *Sobre inventaris de noms de lloc.* Introducció metodològica. Edicions del Centre de Lectura, Reus

AMIGÓ, RAMON (1998). *Amb penyals d'un blau cansat... (Montsant, la Mussara, enllà per les muntanyes de Prades i alguna cosa més).* Edicions del Centre de Lectura, Reus, 1998

ARÚS COLOMER, Joan (1891–1989) «Elegia forestal» dins del recull *El vas transparent*, 1961. Dins *Obra poètica, volum II (1937-1982)*, edició de 1991 a cura de Miquel Desclot.

BARENYS, Josep M *La Mussara.* https://www.poesia.cat/

CARNER, Josep (1957) «Pietat». Dins *Poesia*. Quaderns Crema, Barcelona

CARNER, Josep *Bestiari* Barcanova, Barcelona, 1964

ESCUDERO I CLAVAGUERA(1972) Miquel *Nit d'hivern a la Mussara dins Terres de llum*

FONOLL, Celdoni (2000) *Veus d'ocells* Ed. Lynx

GARCÍA, Santi (2025) *De ruta por la Mussara; ecos del pasado. 26.05.25 Diari de Tarragona,*

HUGUET, Eladi (2009) *Records vivencials: La Mussara.* Revista de Vilaplana Lo Pedrís

IGLÉSIES, JOSEP- SANTASUSAGNA, Joaquim- AMIGÓ, Ramon (1960) *Les muntanyes de Prades, el Montsant i serra la Llena.* Associació excursionista de Reus. Rafael Dalmau, editor, Barcelona

IGLÉSIES, Josep. (1946) *Les ciutats del món.* Barcelona: Arca, p. 13-20. Il·lustracions de Joan Dolçafel, pseudònim del mateix Iglésies

JUANPERE, s.- MATEU, T.- PAGÈS, R. *Campanar, Campanes, Campaner, Campanada, Campanilles…* Lo Pedrís. Revista de Vilaplana, núm. 89

LÓPEZ, J.- PUCHE, JM- SERRA, A. (2019) *L'església de la Mussara. Un viatge de 900 anys.* Editat per l'Ajuntament de Vilaplana amb la recerca de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica (ICAC) i el suport de la Diputació de Tarragona. Excalibur

MANENT, Albert *Toponímia del terme municipal de la Febró, "Boletín Arqueológico", Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, fascicles 121-124, anys 1973-1974, p. 163-192.*

MANENT, Albert *La neu a l'estiu* (1987) article publicat a *La-Vanguardia* (24.7.1987) i reproduït a la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, febrer de 1986

MANENT, Albert (2006) *Orígens de La Febró i formes de vida durant el segle XX.* Lo Pedrís. Revista de Vilaplana núm. 26

MARÇAL i SERRA, Maria Mercè Marçal (1979) *Bruixa de dol*. Edicions 62

MARINÉ, Jaume (2009) *Revista de Vilaplana Lo Pedrís* núm. 36

MASDEU, Fina i REQUENA, Dolors. (2008) *Rutes literàries pel Baix Camp* Proa, Les Eines

MUNTANYOLA, Mossèn Ramon. (1998) *La llum del meu Camp* p. 91-93: OBRA POÈTICA

MUNTANYOLA, Ramon. *Llocs i focs. A cura de Joan M. Pujals. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, 1982, p. 81. Publicada abans al número 87 (desembre 1957), p. 99, de la revista Urbs, una iniciativa editorial de l'advocat reusenc Josep Maria Guix Sugranyes.*

OSONA. Arthur- soci del Centre Excursionista de Catalunya Guia itinerària dels llochs més pintoreschs de las serras situades al noroest, nort i norest del Camp de Tarragona. BARCELONA, 1900

PRÉVERT, Jacques (1976) *ARBRES.* E. Gallimard

PUJADÓ, Judit. (2017) Entrevista a Salvador Gispert i Puig. *Si tornés a néixer tornaria a ser bosquerol.* Revista Girona núm. 303

PUJOL I PONS, Esteve *Plany al Pirineu* (1941- 2021) dins Poemes de muntanya https://Dialnet-PoemesDeMuntanya-7664489%20(1).pdf

VERDAGUER I SANTALÓ, Jacint (2003) «Notes esparses sobre el cant dels ocells» dins el llibre *Què diuen els ocells. Proses i poesies*. A cura d'Andreu Bosch i M. Àngels Verdaguer. Estudis verdaguerians. Sèrie La Damunt. Amics de Verdaguer, Casa Museu Verdaguer. Folgueroles